

Inleiding en historische ontwikkeling van de criminologie

1

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van het ontstaan van de criminologie als wetenschap en wordt ingegaan op definities van criminologie en criminaliteit. Na een verkenning van de rol van misdaad en straf in de oudste geschriften worden de klassieke, de positivistische en de milieuschool besproken en tegen elkaar afgezet.

1.1 Wat is criminologie?

Criminologie is de wetenschap die criminaliteit vanuit verschillende invalshoeken benadert. Daarbij wordt gebruikgemaakt van kennis uit verschillende disciplines, zoals psychiatrie, geneeskunde, sociologie, psychologie, rechtswetenschappen, antropologie en politicologie. Afhankelijk van zijn achtergrond en van de vragen die de maatschappij op dat moment bezighouden, zal de aandacht van de criminoloog zijn gericht op criminaliteit als verschijnsel (de spreiding van criminaliteit over stad en platteland bijvoorbeeld), op de persoon van de misdadiger, op het slachtoffer van criminaliteit, op de plek van criminaliteit binnen het heersende politieke systeem (radicale criminologie), of op reacties om op criminaliteit te reageren (preventief en/of repressief). Gewapend met die kennis wordt het eenvoudiger om berichten als het volgende naar waarde te kunnen schatten.

Tientallen Britse criminelen gearresteerd in Nederland

Nederland blijkt een populair toevluchtsoord voor criminelen uit Groot-Brittannië. De afgelopen vier jaar heeft de politie 83 voortvluchtige Britse misdadigers opgepakt die zich schuilhielden in Nederland.

Foto's

Het politiekorps in de hoofdstad heeft dinsdag opnieuw foto's, namen en andere informatie van gezochte boeven uit Groot-Brittannië op de website depolitiezoekt.nl gezet. Het gaat om zes 'zeer gevaarlijke' misdadigers, die waarschijnlijk verblijven in Amsterdam.

Burgers worden gewaarschuwd contact met deze mannen te mijden en de politie te alarmeren als men deze criminelen signaleert.

Luilekkerland

Volgens De Telegraaf zien Britse criminelen Nederland als een 'luilekkerland'. De overvallers, moordenaars en drugshandelaren gaan in Nederland gewoon door met hun misdadige praktijken.

Bij de aanhoudingen van de afgelopen jaren vond de politie vuurwapens, grote hoeveelheden drugs, vals geld en vervalste identiteitspapieren.

Elsevier, 28 juni 2011

Een dergelijk bericht zegt op zich niet zoveel. De rol van criminologen is ook wel: 'het in beeld brengen van de context' en in geval van sensationele berichtgeving 'het hoofd koel houden'.

Edwin Sutherland, die later uitgebreid aan bod komt in hoofdstuk 5, formuleerde al in 1924 in de eerste uitgave van zijn vaak herziene en herdrukte *Principles of criminology* een klassieke definitie van criminologie:

'Criminology is the body of knowledge regarding crime and delinquency as social phenomena. It includes within its scope the processes of making laws, breaking laws, and reacting toward the breaking of laws. These processes are three aspects of a somewhat unified sequence of interactions: Certain acts regarded as undesirable are defined by the political society as crimes. In spite of this definition, some people persist in that behavior and thus commit crimes. The political society then reacts by punishment, intervention, and prevention. This sequence of interactions is the subject matter of criminology.' (Sutherland, Cressey & Luckenbill, 1992, p. 3)

Stanley Cohen (1988, p. 9) definieerde het domein van de criminologie heel beknopt in drie vragen:

'Waarom worden wetten gemaakt; waarom worden ze overtreden en wat doen we daar aan of zouden we daaraan moeten doen?'

Ronnie Lippens (2009) werkte deze definitie nog wat verder uit in een meer filosofische richting:

'Waarom veranderen de definities van criminaliteit door de tijd; waarom worden specifiek gedrag of zelfs hele bevolkingsgroepen gecriminaliseerd; waarom overtreden mensen normen, waaronder juridische, en wat moeten we doen met overtreders?'

Zie hier het brede palet van de criminologie, dat dus deels betrekking heeft op een fenomeen – criminaliteit – waar ook geen eenduidige definitie van bestaat. In hoofdstuk 2 wordt hier nog uitvoerig op teruggekomen.

Ondanks de verschillen in achtergrond en onderzoeksfocus is de criminologie uitgegroeid tot een zelfstandige en onafhankelijke wetenschap, met eigen professionele verenigingen en wetenschappelijke tijdschriften. Omdat criminaliteit een belangrijk studieobject in de criminologie is, gaan we in de volgende paragraaf eerst in op het begrip 'criminaliteit'. Vervolgens gaan we in dit hoofdstuk verder in op de ontstaansgeschiedenis van de criminologie en haar eerste beoefenaren. In de volgende hoofdstukken komen belangrijke theorieën en specifieke vraagstukken aan bod.

1.1.1 Wat is criminaliteit?

Er zijn veel benaderingswijzen binnen de criminologie, en dat geldt ook voor het begrip criminaliteit. Wat we crimineel gedrag noemen, hangt af van de gevolgen die het gedrag heeft voor zowel de slachtoffers als de samenleving, van de (morele) opvattingen van de machthebbers, van de publieke opinie, en vaak ook van de context waarin het gedrag plaatsvindt. Wat als crimineel wordt gedefinieerd, kan dus ook in de loop van de tijd veranderen. Overspel was vroeger een strafbaar feit, maar is op een gegeven ogenblik als delict uit het Wetboek van Strafrecht (Sr) geschrapt. Dit noemen we 'decriminaliseren'. Omgekeerd is verkrachting binnen het huwelijk nu een misdrijf, terwijl dat vroeger ongestraft bleef. Daarmee werd de premisse dat de overheid niets achter de voordeur te zoeken had, verlaten; denk ook aan de ontwikkelingen met betrekking tot huiselijk geweld en bijvoorbeeld de Wet tijdelijk huisverbod. Nieuwe feiten binnen de werking van het strafrecht brengen noemen we 'criminaliseren'. Ook zijn veel economisch getinte delicten pas in de tweede helft van de vorige eeuw strafbaar gesteld. Zo implementeerde Nederland in 2001 wetgeving op grond van het in 1997 te Parijs tot stand gekomen OESO-Verdrag op het gebied van de bestrijding van omkoping van buitenlandse ambtenaren bij internationale zakelijke transacties (Trb. 1998, 54). Daarmee werd het omkopen van buitenlandse ambtenaren door Nederlandse bedrijven strafbaar gesteld, terwijl dat daarvoor nog een aftrekpost voor de belastingen was. Ook de milieuwetgeving heeft een snelle evolutie doorgemaakt, mede onder invloed van pressiegroepen en de media.

Tussen crimineel en niet-crimineel gedrag ligt geen scherpe en onbetwiste grens. Zelfs met een verwijzing naar het Wetboek van Strafrecht, waarin immers precies omschreven staat welke gedragingen strafbaar zijn gesteld, is vaak niet eenduidig aan te geven of we met vormen van criminaliteit te maken hebben of niet. Laten we als voorbeeld mishandeling nemen, volgens artikel 300 Sr bestraft met een gevangenisstraf van maximaal twee jaar. Maar wat wordt onder mishandeling verstaan? De klappen die over en weer bij een caférúzie vallen? De draai om de oren die een boze vader zijn zoon geeft? De wat te harde duw waarmee iemand met haast een ander voorbijloopt? De grenzen tussen wat wel en geen mishandeling is, liggen voor ieder weer anders.

Snelle technologische ontwikkelingen in de samenleving hebben ook hun weerslag op criminaliteit en de bestrijding daarvan. Cybercrime (zowel financieel-economische criminaliteit als bijvoorbeeld het verspreiden van deepfakevideo's in de zedensfeer), facilitering van georganiseerde misdaad door digitale technologie en communicatie, en buitenlandse informatiemanipulatie en inmenging (zoals gerichte desinformatiecampagnes en cyberaanvallen) zijn relatief nieuwe vormen van criminaliteit die vragen om nieuwe wetgeving en opsporingsmethoden. Ook meer traditionele criminaliteit wordt steeds meer beïnvloed door de mogelijkheden die de techniek biedt om die te faciliteren.

1.1.2 Criminaliteit als sociaal construct

Criminaliteit wordt geconstrueerd binnen het geheel van interacties tussen daders, slachtoffers, omstanders en functionarissen belast met formele sociale controle (Lissenberg, Van Ruller & Van Swaaningen, 2001, p. 31). Criminaliteit kan dus worden gezien als een sociaal construct, dat wil zeggen dat criminaliteit is 'wat we zo noemen', waarover binnen de samenleving afspraken zijn gemaakt. Bonger (1951, p. 6) definieerde criminaliteit als een ernstige antisociale handeling, waarop de staat door toevoeging van leed (een straf of maatregel) bewust reageert. Sellin (1938) noemde criminaliteit maar een van de vele verschijningsvormen van regeloverschrijdend gedrag, en Sutherland (1949) voegde het element 'maatschappelijke schade' aan de definitiediscussie toe, op grond van zijn onderzoek naar onethisch gedrag in het bedrijfsleven. Wederrechtelijk of onrechtmatig gedrag beschouwde hij als criminaliteit, ook als dergelijk gedrag niet als zodanig in de strafwetgeving was opgenomen, maar door andere rechtsgebieden werd gereguleerd (Brants, 1992, p. 133). Sutherland sloeg daarmee de brug naar de studie van de zogenoemde 'witteboordencriminaliteit', die in ons land pas eind jaren zeventig van de vorige eeuw echt op gang kwam. In Nederland hielden Bonger (1951) en Wichmann (1930) zich overigens al veel eerder bezig met het beschrijven en aan de kaak stellen van misstanden die bij gebrek aan strafbaarstelling of belangstelling van de justitiële autoriteiten ongestraft bleven (Brants & Brants, 1991, p. 132).

Veel wetenschappers definiëren criminaliteit simpelweg als gedrag dat strafbaar is gesteld in een formele wet. Een heldere en werkbare definitie, die echter voorbijgaat aan tal van nuances, waarvan hiervoor al een aantal voorbeelden is gegeven. De maatschappijvisie van de onderzoeker zal immers de manier waarop hij naar strafbaar gesteld gedrag en processen van (de)criminalisering kijkt, beïnvloeden.

1.2 Historisch overzicht

Het startpunt van criminologie als wetenschap kunnen we situeren in het begin van de negentiende eeuw, met onderzoekers als Quetelet en Lombroso, over wie later meer. Maar ook veel eerder werd er al nagedacht over misdaad en straf. Zo bespreekt de Griekse filosoof Plato (427-347 v.C.) in zijn beschrijving van de utopische samenleving in de 'Republiek' (*Politeia*) verschillende typen mensen en hun verhouding tot geld en rijkdom

(Jowett, 1970). Hij betoogt dat in elke staat waar armoede heerst en men bedelaars in het straatbeeld ziet, automatisch ook sprake is van dieven, zakkenrollers, kerkrovers en dergelijke misdadigers (deel VIII, p. 552d uit de *Politeia*). Plato ziet hebzucht en begeerte, veroorzaakt door het belang dat door de samenleving aan rijkdom wordt gehecht, als belangrijke oorzaak voor misdaad. Of iemand echter daadwerkelijk dergelijke misdaden begaat, is volgens Plato afhankelijk van de vraag of het 'goede' of het 'slechte' deel van zijn persoonlijkheid de overhand heeft. Hier zien we dus een deterministische verklaring van het gedrag. Daar staat tegenover dat Plato ook stelt dat het vermogen om deze twee elementen van de persoonlijkheid te beheersen afhankelijk is van opvoeding en de omgeving waarin men opgroeit (deel IV, p. 430-431 uit de *Politeia*). Hier zien we al elementen van de sociologische criminologie. In het algemeen treffen we bij Plato een moralistische benadering van criminaliteit aan. Plato's leerling Aristoteles (384-322 v.C.) was de eerste die systematisch waarnemingen verrichtte op het gebied van het (straf)recht. Hij vergeleek de wetgeving in 158 steden in Griekenland, met als doel een systeem op te stellen dat voor sociale harmonie zou zorgen, zonder de klassenverschillen aan te tasten (Bernal, 1971, p. 771).

Ook in religieuze geschriften, zoals het Oude en het Nieuwe Testament, komen tal van passages voor die te maken hebben met misdaad en straf. Een mooi voorbeeld is het 'oog om oog'-principe dat we terugvinden in Exodus 21:23-25. In tegenstelling tot de vaak gehoorde uitleg dat het hier gaat om vergelding door het 'met gelijke munt terugbetalen', hebben we hier feitelijk te maken met een morele benadering van straf. De joodse commentaren op de Bijbel (Talmoed) verklaren dat de tekst moet worden gelezen als een beperking van de straf, te vergelijken met de maximale straf die ons Wetboek van Strafrecht voor misdrijven bepaalt. Voor een leven mag niet meer dan één leven worden vergolden, en voor de schade aan een oog niet meer dan één oog. Eigenrichting is hierbij uitgesloten; de straffen worden door de rechter bepaald. In de praktijk werden veel misdrijven met een vergoeding in geld afgedaan, waarbij een bepaald lichaamsdeel dat was beschadigd een bepaalde geldswaarde vertegenwoordigde. Ook de hoogte van de geldelijke vergoeding aan het slachtoffer moet volgens de Talmoed door de rechter worden bepaald. Je zou kunnen zeggen dat we hier te maken hebben met een vroeg voorbeeld van de latere *restorative justice*- of herstelrechtbeweging, waarin genoegdoening (en niet wraak) het uitgangspunt is.

In de Middeleeuwen hadden we in Europa te maken met de heerschappij van de kerk. Het kerkelijk recht en de kerkelijke rechtspraak strekten zich ook uit tot het burgerlijke leven. De maatschappelijke ordening werd uitdrukkelijk gezien als een onveranderlijke scheppingsdaad, onderworpen aan de wil van God. Het individu kon door ascetische teruggetrokkenheid ontsnappen aan de zondige wereld (Vanheerentals, 1981). De vroegchristelijke auteurs zijn volgens Bonger (1951, p. 34) het vermelden in een criminologisch overzicht niet waard. Ook de Middeleeuwse filosofen besteedden weinig aandacht aan het vraagstuk van de misdaad. De Italiaanse theoloog en filosoof Thomas van Aquino (1226-1274) wijdt enkele passages aan de invloed van armoede op misdaad. Interessant